

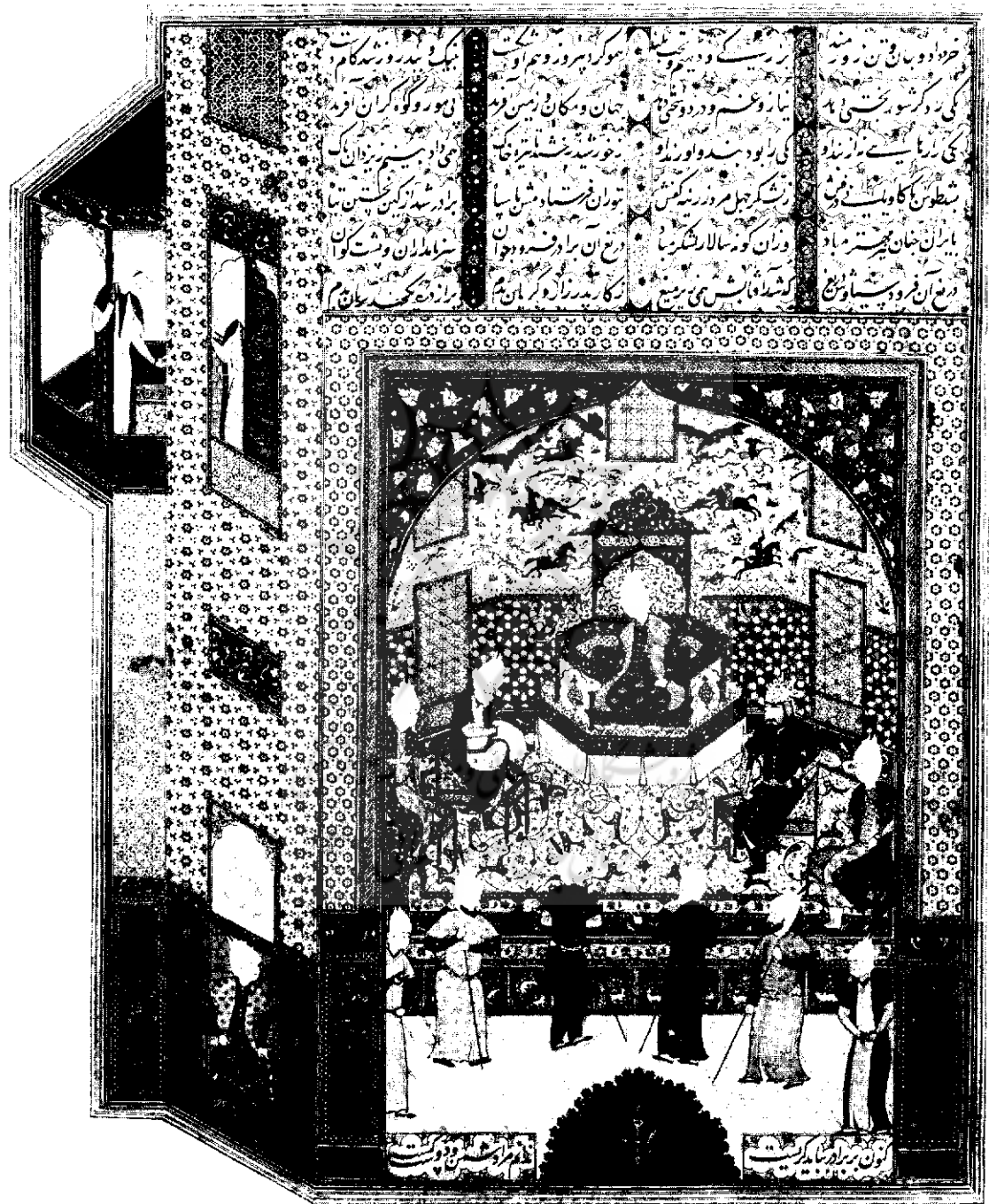
جلوه ناب هنر ایرانی

در مینیاتورهای شاه طهماسبی

طبق نظر همه کارشناسان، دست‌نوشته‌ای که به غلط نام «شاهنامه هوتون» را به خود گرفته است، از بزرگ‌ترین آثار هنری ایران است. این کتاب که به فرمان و برای شاه‌طهماسب اول (۱۵۷۶-۱۵۲۴ میلادی برابر با ۱۰۰۳-۹۵۱ هجری) ساخته شده است و در آغاز ۲۵۸ خرد-نگاره داشته است، در مدت سی و پنج سالی که در اختیار هوتون^۱ بوده است بیش از ۱۱۸ قطعه از آن باقی نمانده است. هوتون که وارث کرینینگ‌گلاس^۲ بود به یک کتاب‌شناس و کتاب‌دوست بزرگ مشهور شده بود. او در سال ۱۹۵۹ میلادی این کتاب را از ادموند روچیلد^۳ ثروتمند یهودی فرانسوی خرید. روچیلد این کتاب را به گونه‌ای حفظ کرده بود که اغلب خرد-نگاره‌های آن حتی در برابر نور قرار نگرفته بودند و هم‌چنان که چهارصد سال پیش (تقریباً) ساخته شده بودند برجها مانده‌اند. به گفته سورن ملیکیان^۴ در اکتبر ۱۹۹۴ در مجله «هنر و حراج»^۵، آرتور هوتون از سال ۱۹۶۲ به اوراق‌کردن دست‌نوشته پرداخت و در ۱۹۶۸ تعدادی از برگ‌های نگارگری‌شده را در یک نگارخانه نیویورکی در نمایش گذاشت و هشتاد و هشت خرد-نگاره آن را به نگارستان متروپولیتن^۶ هدیه کرد، برای این‌که طبق قوانین آمریکا از مالیات معاف گردد. پذیرفتن این هدیه از طرف توماس هونینگ^۷ مدیر وقت نگارستان متروپولیتن بسیار بحث‌انگیز بود و هست، لیکن افسانه «شاهنامه هوتون» فراموش نشد و به این‌جا پایان نگرفت. هوتون پیشنهاد خرید شاهنامه را به مبلغ بیست میلیون دلار در سال ۱۹۷۶ به شاه ایران کرد ولیکن شاه نپذیرفت و این امر سبب شد که هوتون در ۱۷ نوامبر ۱۹۷۶ این خرد-نگاره‌ها و یا کل شاهنامه را نزد کریستیز^۸ (حراج‌کننده آثار هنری) در لندن به حراج گذارد. بار دیگر در ۱۹۸۸ چهارده اثر آن را حراج کرد. (خرد-نگاره شماره ۲۹۵، بالاترین قیمت را به خود اختصاص داد یعنی حدود ۲۵۳/۰۰۰ لیره انگلیسی که توسط کریستیز^۸ در لندن در یازدهم اکتبر

۱۹۸۸ به فروش رفت). با مرگ این کتاب‌شناس بزرگ در سال ۱۹۹۰، بنیاد خانواده هوتون تصمیم گرفت که آنچه از این دست‌نوشته باقی مانده است بفروشد ولی کم‌تر کسی توان خرید آن را داشت (در حدود ۷۰ میلیون فرانک فرانسه، حدود سیزده میلیون و پانصد هزار دلار). به این دلیل بود که یک فروشنده لندن^۹ «اولیور هوآر»^۹ پیشنهاد معاوضه آن را با یک پرده نقاشی اثر دوکونینگ که توسط مسئولان تهران غیراسلامی تشخیص داده شده بود کرد. این نقاشی که «زن شماره ۳» نام دارد، اثر ویلم دوکونینگ^{۱۰} هلندی است. این هنرمند در سال ۱۹۰۴ در آمستردام متولد شد و در سال ۱۹۲۶ به ایالات متحده رفت. او به منزله یکی از بزرگ‌ترین نقاشان مکتب نیویورک شناخته شده است و ردیف «زن»‌های او فشرده‌ای از هنر او است که نخستین آن‌ها در نگارستان هنرهای معاصر شهر نیویورک می‌باشد. این اثر هنری که یکی از آثار توجیه‌گرای تند می‌باشد در سال ۵۳-۱۹۵۲ ساخته شده است. یادآوری کنیم که یکی از آثار دوکونینگ در سال ۱۹۸۹ در حراجی سوتبی^{۱۱} به هجده میلیون و هشتصد هزار دلار فروش رفت. اولیور هوآر نقل می‌کند که منتقد بزرگ انگلیسی دیوید سیلوستر^{۱۲} که یک نمایشگاه کلی از آثار دوکونینگ در «تیت‌گالری»^{۱۳} لندن در ماه اسفند گذشته برگزار کرد، گفته است که این شاهنامه ارزش حداقل بیست پرده نقاشی دوکونینگ را دارد و بنیاد هوتون با این معاوضه متضرر شده است و دولت ایران در واقع آن را به غنیمت گرفته است. در این معامله عدم عملکرد درست جهان هنری مغرب‌زمین، همه زشتی‌های خود را آشکار کرد. کسانی که خودشان مسئول حفظ هنر و فرهنگ غرب هستند (هوتون خودش مدت‌ها رییس نگارستان متروپولیتن بود) متهم به مخالفت به هنر و فرهنگ و ضایع کردن میراث هنری جهان‌اند. شاید علت آن، این باشد که مسئولان غربی چندان اهمیتی به شاهکارهای هنری و فرهنگ غیر خودی نمی‌دهند. مسئولان هنر

جمهوری اسلامی ایران که در مطبوعات اروپا به ضد هنر و ضد فرهنگ متهم می‌شدند، با جرأت و با شایستگی ویژه‌ای اقدام به بازگرداندن این باقیمانده فرهنگ اصیل ایرانی کردند. اگر بنیاد هرتون اقدام به معاوضه شاهکار هنر نقاشی ایران سده شانزدهم با این اثر دوکونینگ کرده است، برای این است که بتواند آن را به فروش رساند. مسلم است که در بازار هنر این اثر دوکونینگ که در زشتی و کراهت در میان آثار مغرب‌زمین رقیب ندارد نمی‌تواند همان قیمت خرد - نگاره‌های با عظمت ایرانی را به دست آورد ولیکن این معاوضه شاید سبب شود که در ارزش‌گذاری آثار هنری در غرب و حفظ میراث‌های جهان و تزیین آن‌ها توسط نگارخانه‌ها، فروشندگان آثار و نگارستان‌ها تسجدید نظر گردد. (مقدمه به نقل از مجله کنسانس دز آرت ۱۴ چاپ فرانسه در فروردین ۱۳۷۴).

«شاهنامه طهماسبی» اثری است استثنایی که در تدوین آن چند تن از بزرگ‌ترین نگارگران عهد صفوی و گروهی از شاگردان آن‌ها شرکت داشته‌اند. این کتاب گنجینه‌ای است از بهترین آثار نگارگری ایران. کتابی که طی مدت قریب به سی سال دوران تکوینی خود را گذرانده است و کسانی چون میرمصور، سلطان محمد، آقامیرک، دوست محمد، میرزاعلی، میرسید علی - مظفر علی، دوست محمد، عبدالصمد و ده‌ها هنرمند دیگر در به کمال رساندن آن شرکت داشته‌اند.

موزه هنرهای معاصر تهران، حدود سی خرد - نگاره از مجموعه یکصد و هجده اثر باقیمانده از شاهنامه را در تالار شماره ۹ به نمایش گذارده است. در این آثار که تقریباً یک چهارم خرد - نگاره‌های به میهن بازگشته است، یک دوره کامل تحول هنر نگارگری و زیبایی‌شناسی نقاشی ایرانی را می‌توان مورد بررسی قرار داد. این آثار نشان می‌دهند که، هر چند تحول هنر نگارگری بسیار کند انجام می‌پذیرفته است لیکن این تحول همیشه و

پیوسته وجود داشته است و هنرمندان بزرگ و صاحب‌شویه و حتی صاحب‌سبکی را به جهان فرهنگ و هنر ایران هدیه کرده است که هرگز در یک پایه از هنر ایستا نبوده و همیشه حرکتی به پیش و رو به آینده داشته‌اند. چند اثر از سلطان محمد نشان می‌دهد که حتی او، که بزرگ‌ترین نگارگر ایرانی در همه اعصار و زمان‌ها است، دو خرد - نگاره را همانند و تابع یک ضابطه و یک قانون اجرا نکرده است و از یک نقاشی به نقاشی دیگر گامی در جهت کمال و تغییر و تحول برداشته است. این تغییر و تحول در چند سو به وجود آمده است:

۱ - تغییر و تحول در اندازه قاب نقاشی که در ارتباط با محتوای شعر و موضوع انجام گرفته، بدین معنا که گاهی قاب کشیده در جهت بالا است، گاهی به سوی مربع سوق می‌کند و گاهی نیز در جهت افقی.

۲ - تغییر و تحول در رنگ آمیزی که از رنگ‌های ملایم و هم‌آهنگ شروع شده و رنگ‌های بسیار زنده و شاداب و نزدیک به رنگ‌های بیناب خورشیدی می‌انجامد.

۳ - تغییر و تحول در پرداختن به اجزای خرد - نگاره مانند درختان، برگ‌ها، صخره‌ها، گل و بوته‌ها و سایر چیزهای کم‌اهمیت‌تر مانند آذین پوشش انسان‌ها و اسب‌ها و غیره.

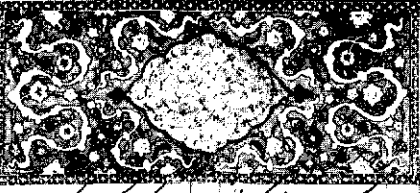
۴ - تغییر و تحول در ترکیب‌بندی که گاهی با حرکت‌های دورانی و گاهی با تسلط افقی و عمودی و نماهای روبرو انجام گرفته است.

۵ - تغییر و تحول در نحوه گروه‌بندی عناصر ترکیب به شکل گروه آدم‌ها، شاخ و برگ‌ها، حیوانات، صخره‌ها و گل و بوته‌ها.

۶ - تغییر و تحول در هندسه بنیادی اثر که گاه علاوه بر استفاده از حرکت‌های راست‌خطی افقی و عمودی و اریب، حرکت‌های دورانی، اسلیمی‌ها، مارپیچ‌ها، پنج‌ضلعی‌های منتظم و غیره استفاده شده است (دربار کیومرث).

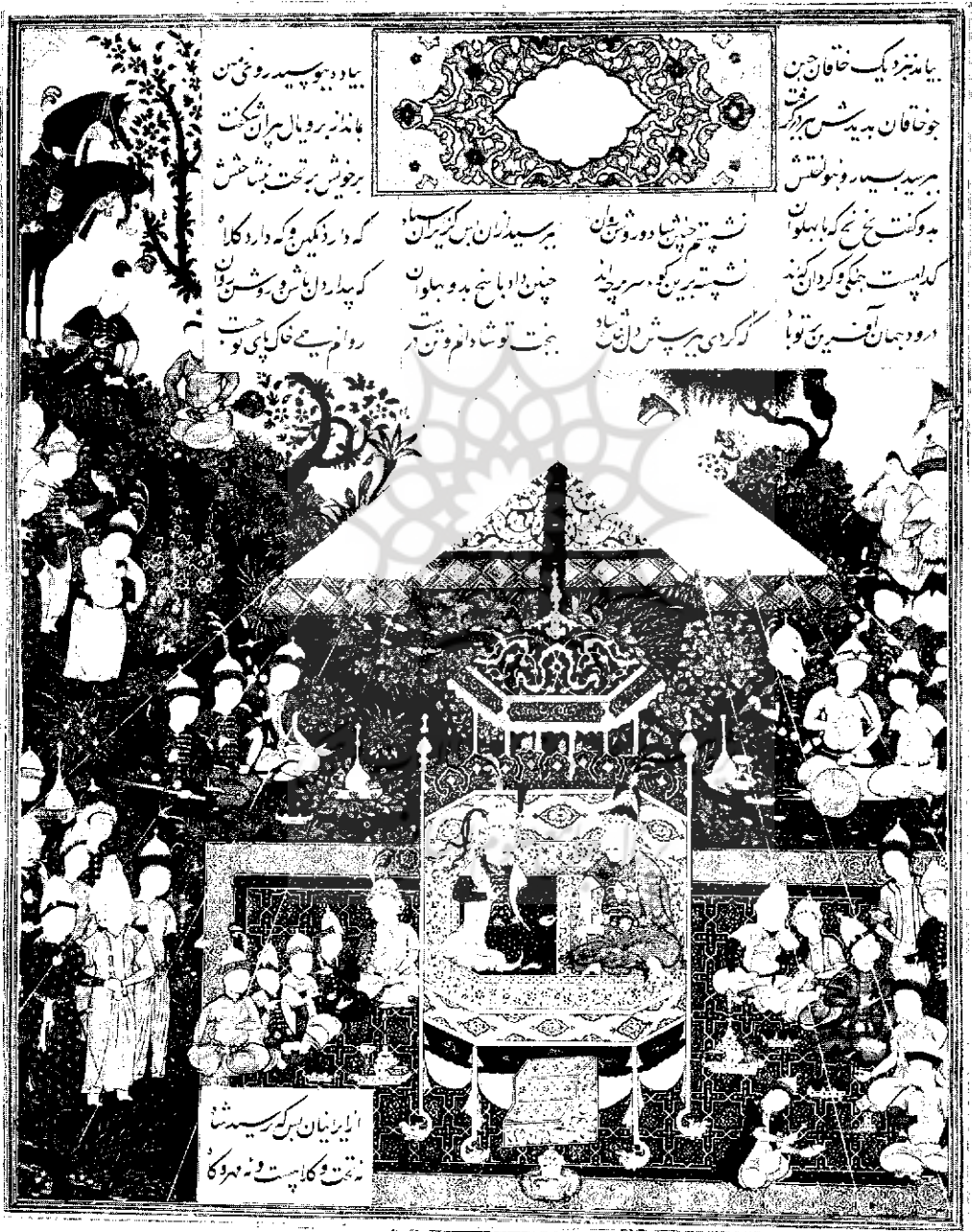
می حمله برد آن پهلوان
 بی بر بست از کمان
 بشلقاب از جهان ناپید
 سرش از چو پستان سنگران
 شد آسین کبره جلیع کمان

از آن جاک جاک محمود کران
 خم آورد زو پهن محمود کران
 بنام گشت غوریشید کتی فرو
 بدریا شمداندرون آبدختا

گرفت سر دو محمود کران
 زمین گشت گردان شرف
 کسی نیز ز شید روشن
 تو کوهی شب آمد برایشان
 با براندون تک بول آجا

پیش در جنگ یاران مجید
 فرو ریخت آتش ز بول آجا
 تو کوهی که پخت زیز ترک
 گرفتد شمشیر مند جلیع

یامه نزدیک خاقان جن
 جو خاقان بدیش سرگشته
 بر سید سید رونو نقس
 بدو گفت خج که با بیلون
 که پست جنگ و گردان کند
 مرد و جان آسیر تو با

بیاد و جو سپید رونو جن
 بانه ز بر و مال پران گشت
 بر خویش بر تخت نش عیش
 که دارد کیمین که دارد کلان
 که پلداران شری و شوشان
 روانیست خاک پای سوت

بر سید زان بن کزیران
 چنین ارباب خ بدو بملوک
 بخت گوشه دلم و تن در
 نش پت خیش دور و چون
 شستیرین که سر پریند
 که کردی بر پیش ازین

از ایرانان هر که رسیدن
 زینت و کاپست و نه هر و ک

۷ - استفاده از نسبت‌های هم‌آهنگ متنوع گاه از رابطه ۷۲ یا ۱/۴۱۴ به واحد و گاه از رابطه ۷۳ یعنی ۱/۷۲۳ به واحد و گاهی از نسبت ۱/۵ به واحد و یا ۱/۶۱۸ به واحد که این آخرین به نسبت طلایی مشهور است.

۸ - ابداع شیوه‌های نو و تازه در پردازش، که بیش‌تر به ساختار کوه و صخره‌ها و گیاهان مربوط می‌گردد. در این شیوه‌های نو از هم‌آهنگی تک‌رنگ گرفته تا پرآهنگی رنگ‌های ناب و متضاد که گاهی شمار رنگ‌ها از ده رنگ فرامی‌گذرد و با ذوب‌کردن رنگ‌ها در یکدیگر و با استفاده از رنگ‌های رابط، متضادها و مکمل‌های شدید را با هم هم‌پهلوی می‌کند.

۹ - حجم‌دادن به عناصر ترکیب به‌ویژه به عناصر غیر انسانی مثل جانوران (در درجه اول) و سنگ‌ها و صخره‌ها و شاخ و برگ درختان، و این حجم‌دهی همیشه مورد استفاده هنرمند نیست و تنها به مقتضای موضوع انجام می‌گیرد (مانند صحنه رفتن ایرانیان به کوه دماوند نزد کیومرث).

۱۰ - ایجاد فضای فوق‌واقعی‌گرایی و عناوین در بعضی آثار مانند «صحنه دیده‌شدن زال زر توسط کاروانیان» که در آنجا، برای این‌که بال و پر و دم سیمرغ که به رنگ‌های بسیار تند و زیبای آبی فیروزه‌ای، سبز زمردین، بنفش، سرخابی، روشن و غیره، در هم‌آهنگی کل نقاشی قرار بگیرد و چشم را نیاز دارد، صخره‌ها و کوه‌ها و تپه‌ها همه با همان رنگ‌های سیمرغ رنگ‌آمیزی شده‌اند و شگفت‌تر آن‌که شکل و حرکت آن‌ها نیز کاملاً دگرگون شده و در همه‌سو به جنبش درآمده‌اند، گویا پرواز سیمرغ چنان باد و جریانی ایجاد کرده است که همه چیز حتی جمادات را نیز به تحریک درآورده است (اثر نقاشی انقلابی بدون ذکر نام).

آنچه که در بیش‌تر خرد - نگاره‌های این شاهنامه بیش از هر چیز دیگر شایان توجه است، رنگ‌های ناب و خالصی است که هیچ‌گونه دگرگونی را متحمل نشده‌اند

و علت آن می‌تواند این باشد که به دلیل عدم آگاهی نسبت به زبان فارسی کتاب برای خواندن و مطالعه هرگز باز نشده است و فقط گاهی، روزی و روزگاری، به‌منظور نشان‌دادن به دیگران به نقاشی‌های آنان نظری افکننده شده است و این امر سبب حفظ اصالت رنگ‌ها و تازه‌بودن کاغذ و سایر موارد و مصالح کار شده است.

از سوی دیگر دانشی که در رنگ‌آمیزی و احترام به مبادی و مبانی رنگ به‌کار گرفته شده در حد کمال است. نسبت زردها به لاجوردها، سرخابی‌ها به سبزه‌ها و سرخ‌ها به سبزی‌ها از یک‌طرف و نسبت رنگ‌های گرم به سرد یا برعکس سرد به گرم و یا به‌طور کلی نسبت رنگ مسلط به رنگ مکمل همیشه برابر سطح مربع شاخص به مستطیل مکمل آن در کل محدود اثر می‌باشد و این امر می‌نماید که هنرمندان دوران صفوی یعنی سده‌های شانزده و هفده مسیحی، همه اصول علمی هنرهای تجسمی را می‌دانستند و آن‌ها را آگاهانه در آثار خود به کار می‌بردند.

این آثار، خواه رنگ‌گرا باشند و خواه ارزش‌گرا، همه «اصل رنگ مسلط و رنگ مکمل» آن را مورد احترام قرار داده‌اند و برخی از آن‌ها نیز در عین رنگ‌گرا بودن ارزش‌گرا نیز هستند. و این جاست که درمی‌یابیم که چرا نوابخ بزرگ هنر مکتب فرانسه مانند ماتیس^{۱۵}، پول‌گوگن^{۱۶} و غیره آن‌قدر به نگارگری ایران عشق می‌ورزیدند.

در بسیاری از این خرد - نگاره‌ها شمار اشخاص تصویرشده گاه از چهل و پنج و حتی گاهی از پنجاه و پنج هم فرامی‌گذرد و اگر جانوران را هم منظور کنیم، گاه شمار «موجودات جاندار» به‌طور کلی به نود یا صد می‌رسد. و می‌بینیم که این تنوع اشخاص و جانوران یا گیاهان و صخره‌ها و گاهی نیز معماری بناها، تنوع و کثرت رنگی را هم ایجاد می‌کند که در خرد - نگاره‌های شاهنامه طهماسبی، با همه تنوع آن به‌هیچ‌وجه آزردهنده نیست و بلکه به بیننده کمک می‌کند که تمام

بخش‌های نگاره را بهتر دیده و اجزای آن را با کنجکاوی
مورد بررسی قرار دهد.
تک‌تک آثار این مجموعه ارزشمند، شایان بررسی
جداگانه‌ای است که اگر خداوند توفیق دهد، در آینده به
آنها پرداخته خواهد شد.

پی‌نوشت‌ها:

1. Arthur Houghton
2. Coming Geass
3. Edmond de Rothechild
4. Souren Melikian
5. Art and Auction
6. Metropolitan Musium
7. Thomas Honing
8. Christie's
9. Oliver Hoare
10. Willem de Kooning
11. Sothely's
12. David Sylvester
13. Tate Gallery
14. Connaissance des Arts
15. Henri Matiase
16. Paul Gauguin